

АРХІТЕКТУРНА
СПАДЩИНА
УКРАЇНИ

I

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА

УКРАЇНИ

I

МАЛОВИВЧЕНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ АРХІТЕКТУРИ
ТА МІСТОБУДУВАННЯ

За редакцією д-ра мистецтвознавства В.Тимофійенка

Київ – 1994

АРХІТЕКТУРНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ

Редакційна колегія щорічника:

М. Дьомін (*голова*), В. Тимофієнко (*заст. голови*),
А. Антонюк, В. Дахно, С. Кілессо, С. Крижицький,
М. Кучерук, І. Могилнич, В. Нікітін

Київ – 1994

ББК Щ 11 (4.Укр.)

А 87

Архітектурна спадщина України. Вип. 1. Маловивчені проблеми історії архітектури та містобудування / За ред. В.Тимофійенка. – К., 1994. – 263 с.: іл.

Розглянуто матеріали з історії архітектури України з часів античності до 30-х років ХХ ст. Статті підготовлено за архівними джерелами, археологічними і натурними дослідженнями. Введено нові фактичні відомості щодо містобудівних утворень і споруд, переглянуто застарілі концепції, висвітлено деякі маловивчені аспекти архітектурної спадщини та її охорони. Креслення і малюнки, крім спеціальноозначених, виконані авторами текстів.

Для архітекторів, мистецтвознавців, реставраторів і всіх читачів, які цікавляться історією і культурою України.

Видання заспоцано у серпні 1993 р. Міністерством України у справах будівництва і архітектури.

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ, № 514 від 28.03. 1994.

Оригінал-макет видання виконаний у журналі „Пам'ятки України”

А $\frac{4902030000 - 00}{94}$ Без оголош.. – 5, – 94

© НДІТІАМ, 1994

О.Олійник

МІСТОБУДІВНИЙ РОЗВИТОК ЗАХІДНИХ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ: МІЖ СХОДОМ ТА ЗАХОДОМ

Містобудівна спадщина Західної України – явище унікальне. Міста цього регіону формувалися і розвивалися в складних політичних і соціально-економічних умовах, які постійно змінювалися, внаслідок чого їх

просторово-планувальні структури являють собою складні сполучення містобудівних принципів різних епох. Традиції одного періоду доповнювались принципами наступної епохи. В західних областях України, як і у сусідніх країнах

(Білорусь, Литва, Польща) неможливо знайти місто, історична структура якого втілювала б тільки прийоми містобудування періоду його виникнення. В умовах зміни течій ядро західно-українського міста характеризувалося сумішшю стилів і прийомів: система об'ємних домінант відображала композиційний устрій давньоруського дітища, малюнок вуличної мережі і структура міських просторів нагадували середньовічні міста Чехії та Польщі, а в забудові переважали барочні та еkleктичні будівлі.

Чинники, що впливали на формування міст на протязі їх існування, можна поділити на постійні (природні) та тимчасові (історичні). За дослідженнями М.Кострикіна, природні фактори індивідуалізують малюнок плану, а історико-містобудівні впливають на нього типізує¹. Тому планування поселень в місцевостях з яскраво виявленим рельєфом (Закарпаття) відрізнялось більшою індивідуальністю, ніж, наприклад, міст Галичини, де спокійний рельєф в однакових історичних умовах сприяв поширенню одного типу структури міста. К.І.Геренчук розділяє місцеположення даного регіону за ландшафтними умовами на платоподібні (Луцьк, Тернопіль, Рівне, Проскурів), східчасті на схилах долин (Ужгород, Дрогобич, Заліщики, Сокаль) та рівнинні на низьких терасах (Станіслав, Коломия, Стрий, Самбір)².

Характер використання якостей рельєфу, малюнок вуличної мережі та місце розташування укріпленого ядра диктувались історико-містобудівними традиціями, які в свою чергу обумовлювались соціальними, політичними та релігійними факторами.

Отже, для даної групи міст переважаючим структуроутворюючим чинником були особливості містобудування різних епох. Частина з них швидко змінювалась на інші, а найстійкіші втрачали прикмети свого часу і ставали набутками того чи іншого типу структури.

Надбання Візантії і Русі: відкрита система центру (VIII–XIII ст.). Перші поселення виникли на території західних областей України в далеку давнину.

Спочатку, як доводять археологічні дослідження, тут проживали готські народи. В VI–VIII ст. уже існували крупні слов'янські поселення, на тлі яких утворилися майбутні міста (Ужгород, Мукачів, Володимир-Волинський, Луцьк, Дрогобич, Станіслав)³.

В V ст. виник Київ, який швидко став центром всіх слов'янських поселень. Підтримуючи тісні воєнні, дипломатичні, економічні та культурні зв'язки з Візантією, руські князі запозичували і містобудівні закони⁴. Г.Алфьорова вважає, що візантійський Прохірон був прообразом Закону градського Кормчої книги і покладений в основу давньоруського містобудівного законодавства, а сам він був запозичений свого часу з давніх палестинських норм, тобто простежується безперервна середземноморська-візантійсько містобудівна традиція⁵. Після прийняття християнства (а на Волині, як вважають деякі історики, християнство виникло набагато раніше – прийшло від сусіднього Моравського князівства) Русь отримує статус світової держави. Починається активна містобудівна діяльність.

X–XI ст. відзначалися на Русі бурхливим зростанням міст. Це пояснювалось розвитком феодалізму „в глибину”⁶. Існування великих міських центрів-столиць величезних земель було вже недостатньо. До цього часу можна віднести появу більшості міст в західних землях, таких, як Володимир-Волинський, Галич, Мукачів (X ст.), Острог, Дубно, Кременець (XI ст.). До XII ст. Роман Мстиславович об'єднує Галичину і Волинь в Галицько-Волинське князівство⁷. Починається новий будівельний підйом. Такі міста як Холм, Галич, Люблін, Перемишль та інші забудовуються новими спорудами⁸. Посилюються зв'язки Галицько-Волинського князівства з київськими, повгородськими та володимиро-суздальськими землями⁹. Планування і будова Суздаля, Переяслава, Смоленська, Києва, Галича, Луцька, Вітебська – всіх слов'янських міст від Володимира до Карпат в X–XI ст. визначались загальними містобудівними прийомами. Відмінності в структурах східних і західних міст з'являються

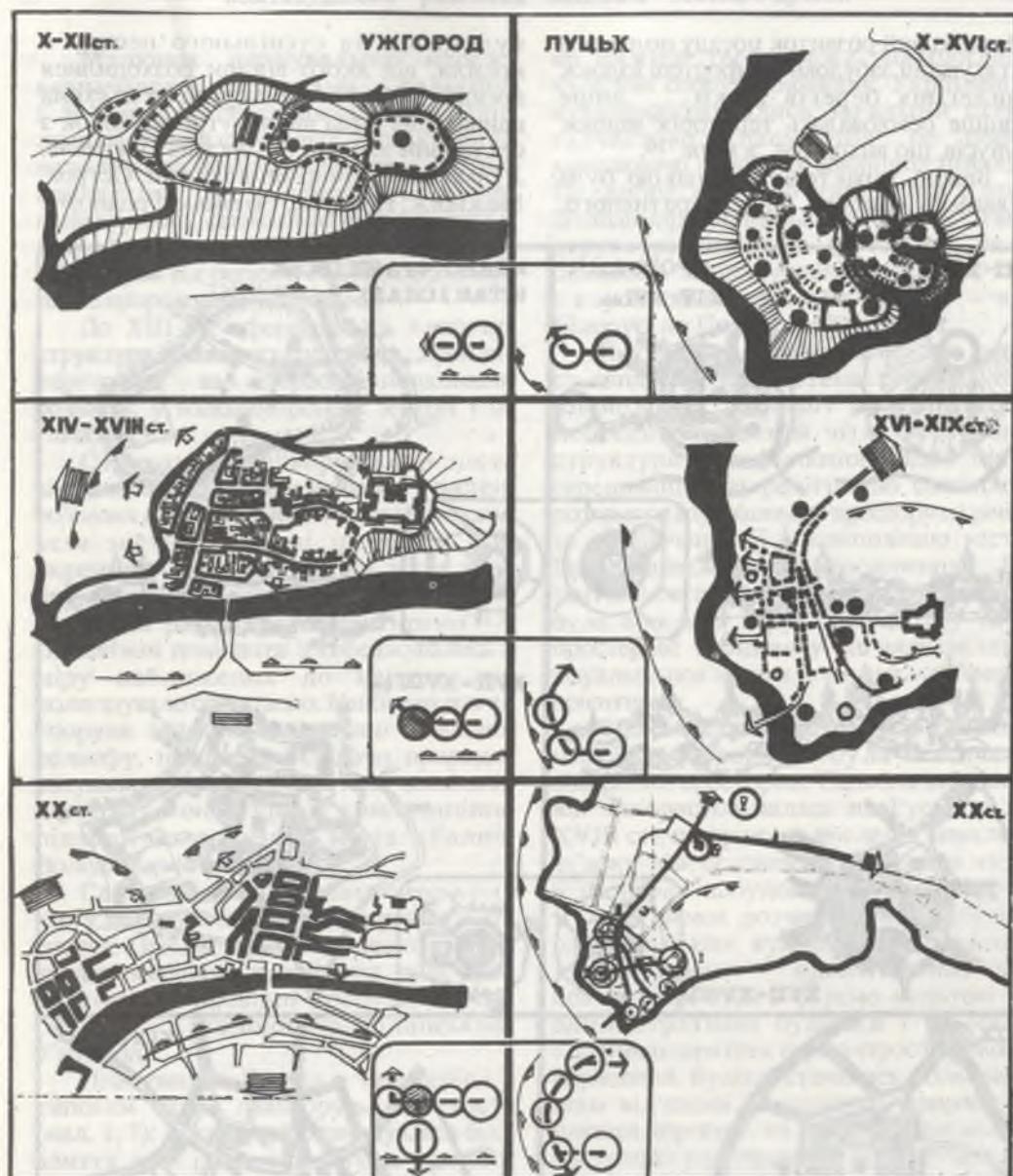

Рис. 1. Еволюція планувальної структури візуально-відкритого типу. Поступовий лінійний розвиток міста вздовж фронту зорового сприйняття домінує із збереженням якостей рельєфу.

пізніше, коли частина руських земель відходить до Литви та Польщі.

Основним принципом давньоруського містобудування було максимальне відображення особливостей рельєфу в планувальній структурі та композиції. Центр (дитинець, пізніше –

кремль) займав найвигідніше положення – на пагорбі, в закруті ріки. Трасування вулиць визначалось основними природними осями – вододілами та ярами. Поширеним було мисове розміщення міста. Таке розташування визначало орієнтацію всієї композиції на річку.

„Початковий розвиток посаду полягав у витягуванні забудови від фортеці вздовж прилеглих берегів річки... лише пізніше освоювалась територія вздовж радіусів, що виходили „в поле”¹⁰.

Іншою характерною ознакою була наявність єдиного адміністративного,

культурного та суспільного центру – кремля, від якого віялом розходилися посади. В Україні і Білорусії та ж схема найчастіше мала витягнутий малюнок з секторним малюнком посадів (Путивль, Луцьк, Володимир-Волинський, Острог, Межибіж, Полоцьк, Вітебськ, Гродно)¹¹.

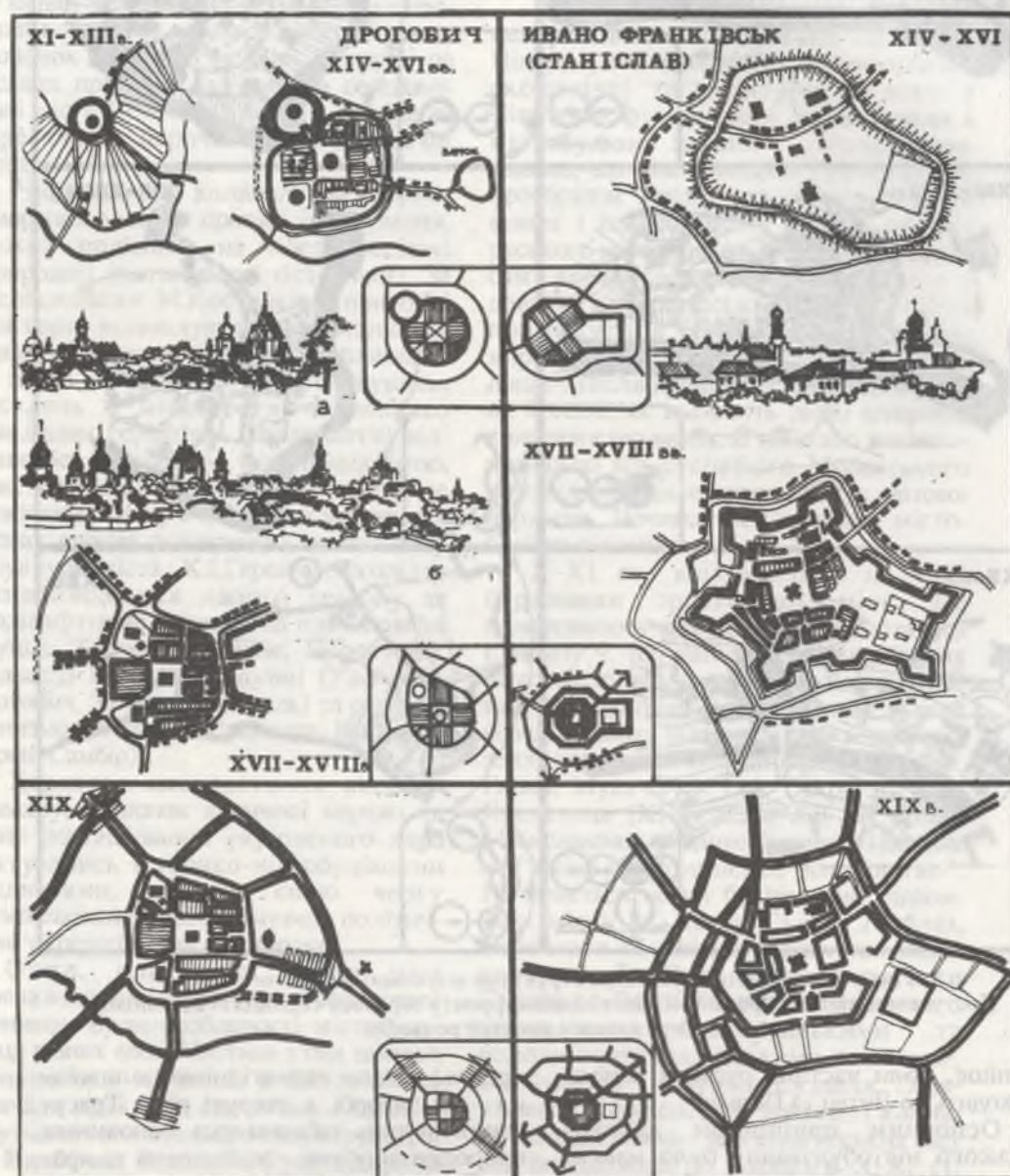

Рис. 2. Еволюція структури плануально-замкнутого типу:
а – вигляд Дрогобича XVIII ст. з північного заходу, б – з південного заходу.

Малюнок планувальної мережі визначався складками рельєфу. Г.Я.Мокеєв, об'єднавши попередні ландшафтні-планувальні класифікації, виявив⁴ типи планувальних структур, що найчастіше зустрічались: круглий, напівкруглий, сегментний і секторний¹². Вони були розповсюджені по всій Русі незалежно від регіону і обумовлювалися лише природними чинниками.

До XIII ст. сформувалась класична структура давньоруського міста „кремль-торг-посад“, що одержала подальший розвиток у володимирських землях і на Лівобережжі.

Структура давньоруського міста віднаходила просторове втілення в системі об'ємних домінант. „Кремль домінував над усім містом, місцеві центри – над окремими групами, але всі вони ясно сприймалися в загальній панорамі та служили реальними орієнтирами“¹³. Допоміжні домінанти зосереджувались в міру наближення до центру, що полегшувало орієнтацію. Найбільш значні споруди займали й найвищі позначки рельєфу, непаче посилюючи природне зонування території. Система зовнішніх домінант-монастирів композиційно підтримувала центр міста (Галич, Володимир-Волинський)¹⁴.

Середньовічному давньоруському місту було притамане вільне розміщення споруд. При цьому в композицію активно входив зовнішній простір, на який були орієнтовані провідні споруди центру (Луцьк, Володимир-Волинський, Ужгород).

Планування Луцька в цей період є типовим для давньоруського міста (мал. 1, 7): „дигинець“ розміщувався біля злиття двох річок і домінував над усім островом. Інші висотні споруди займали вищі точки рельєфу, формували панораму міста з боку ріки. Культові споруди, що з'являлися пізніше, розташовувалися на окрайці рельєфу. Релігійна ієрархія, про яку йтиметься нижче, також була підпорядкована рельєфу: Найвищу платформу займав замок з православною кафедрою, нижче розташовувались кам'яні й дерев'яні церкви. Там же пізніше розмістилася католицька кафедра, а понад берегом,

на нижній терасі, вже знаходились культові споруди іновірців. Укріплення підпорядковувались загальній схемі гілчастого планування, не перекреслюючи головних зовнішніх шляхів. Це добре помітно також на плані Володимира-Волинського XII ст.¹⁵. Така структура склалася до XII ст. як в більшості західноукраїнських міст, так і в усіх давньоруських містах – від Білорусі до Польщі та Карпат.

Підсумком містобудування тих часів є: ландшафтна система планування, закріплення домінант на узвишсях, моноцентричність й чітке зонування структури (як функціональне, так і середовище за релігійною ознакою), розкриття внутрішнього простору на річку та включення її в композицію міста. Проте найважливішим досягненням „Візантійського“ періоду містобудування була відкрита структура центру та її просторове втілення у вигляді системи візуально пов'язаних домінант – об'ємних орієнтирів.

Відкрита зовні, структура руського міста і зсередини була насичена відкритим простором. Садибна забудова, що використовувалась на Русі аж до XVIII ст., створювала численні візуальні зв'язки між основними спорудами міста в розривах забудови – „прозорах“¹⁶. Вулиця немов розчинялась в забудові давньоруських вулиць, які служили лише осями – орієнтирами, що пов'язували стоячі окремо культові та адміністративні будинки і не мали власного архітектурно-просторового вирішення. Будівлі ставились ізольовано одна від одної, вікнами на природу, а глухим торцем – на вулицю. При цьому наступний ряд будинків розміщувався в прозорах попереднього, щоб із кожного будинку було видно річку. Навіть дерева на ділянці не могли підступати до сусіднього наділу ближче, ніж було обумовлено нормами: „... п'ять стоп“¹⁷.

В наступні століття давньоруська відкрита система поширюється на сході і півночі, де отримує подальший розвиток, а в західних землях поступово зазнає тих чи інших змін під впливом європейських містобудівних норм.

Вплив середньовічної Європи: поява замкненої структури (XIV–XVII ст.). У середині XIV ст. Галичина і Волинь відходять до Литви, а пізніше – до Польщі. Період литовської колонізації характеризувався збереженням давньоруських традицій в архітектурі й містобудуванні, і навіть в державному устрої Галичини залишалось багато від попередніх порядків, внаслідок чого цей перехідний час пізніше називали „часом руського права”¹⁸.

Після приєднання українських земель до Польщі в XV–XVI ст. тут з'являються нові міста й резиденції з плануванням, характерним для міст Центральної Європи. Г.Я.Мокеєв виділяє три найхарактерніших типи з європейських середньовічних планувань: сочевичне (одноруличне), з трикутною ринковою площею (дворуличне) та з прямокутною ринковою площею¹⁹. До двох перших він відносить міста, що виростили з невеликих населених місць, які були під захистом укріплених фортець. Вони відрізнялись повільним ростом та вільнішою системою планування, що поріднювало їх з давньоруськими містами (Луцьк, Ужгород, Мукачів, Виноградів, Кременець). До третього типу належали військові, торгові або комунікаційні центри, що закладались за задалегідь вирішеним планом (Львів, Дрогобич).

Малюнок вуличної мережі залежав від стійкості давньоруських містобудівних традицій, ступеня впливу сусідніх польських або угорських прийомів та характеру рельєфу. Так, на Галичині особливо помітний вплив мали німецькі та польські сусіди. Тому тут значно поширився середньовічний регулярний тип з прямокутною ринковою площею. С.Р.Кравцов пов'язує містобудівельні перетворення в Галичині з експансією Священної Римської імперії на схід, а пізніше – Польщі на Галицьку Русь, що призвело до розповсюдження „німецького права”²⁰. Волинські і сусідні білоруські міста виявились більш стійкими до польської колонізації, відобразивши її лише незначними трансформаціями.

Закарпатські міста, не дивлячись на їх віддалення, довше зберігали давньоруські традиції в містобудуванні.

Вони відзначались повільним ростом, не мали міцних укріплень, що сприяло збереженню первинної відкритої структури: „Іх мало торкались бурхливі європейські події середньовіччя. Хрестові походи пройшли стороною, турецькі яничари... не наслідували пробратися в Закарпаття... Тому його міста не підлягали діям тієї руйнівної сили, з якою зіткнулися деякі міста Центральної Європи”²¹.

Європейське місто середньовіччя являло собою єдиний замкнений організм. „Містобудування цього часу можна назвати просторовим. Кожна нова будівля ставилась в умови існуючого оточення”²². Місто втрачає свою моноцентричність. Подвійна влада – дворянство та церква – відтворювалася в двоїстості доміант населеного пункту: замок – собор. Пізніше роль головної доміанти переходить до ратуші²³. Всередині міських стін переважали замкнені простори площ та вулиць. Відомо, що в середньовічному живопису відкритий простір не отримав самостійного відбиття, як і в міському середовищі не було вулиць і площ, що відходили в перспективу²⁴. Будинки з'єднувались у замкнені блоки-квартали. Площа не мала власного архітектурного значення, вона утворювалася внаслідок поширення простору вулиці перед будинками або оточення спорудами якогось простору. Якщо в давньоруському місті площі були великими і відкритими, то в європейському – невеликими за розмірами, мали чітку конфігурацію і замкнений характер²⁵. Окремі площі зв'язувалися між собою в просторову систему.

Найхарактернішим прикладом такої структури є Ужгород. До XV–XVII ст. він мав організацію, типову для чеського або угорського міста. На планування цього періоду впливав феодалний поділ на „фундуші”. (Згадаємо, що до XIV ст. заселення в Ужгороді виконувалось у відповідності з давньоруським правом і його Кормчею книгою). Центром композиції стає трикутна ринкова площа, що виникла на місці злиття основних торгових шляхів. Замок виявився в стороні від решти забудови, хоча вулиці зберігають напрям до нього. В цьому

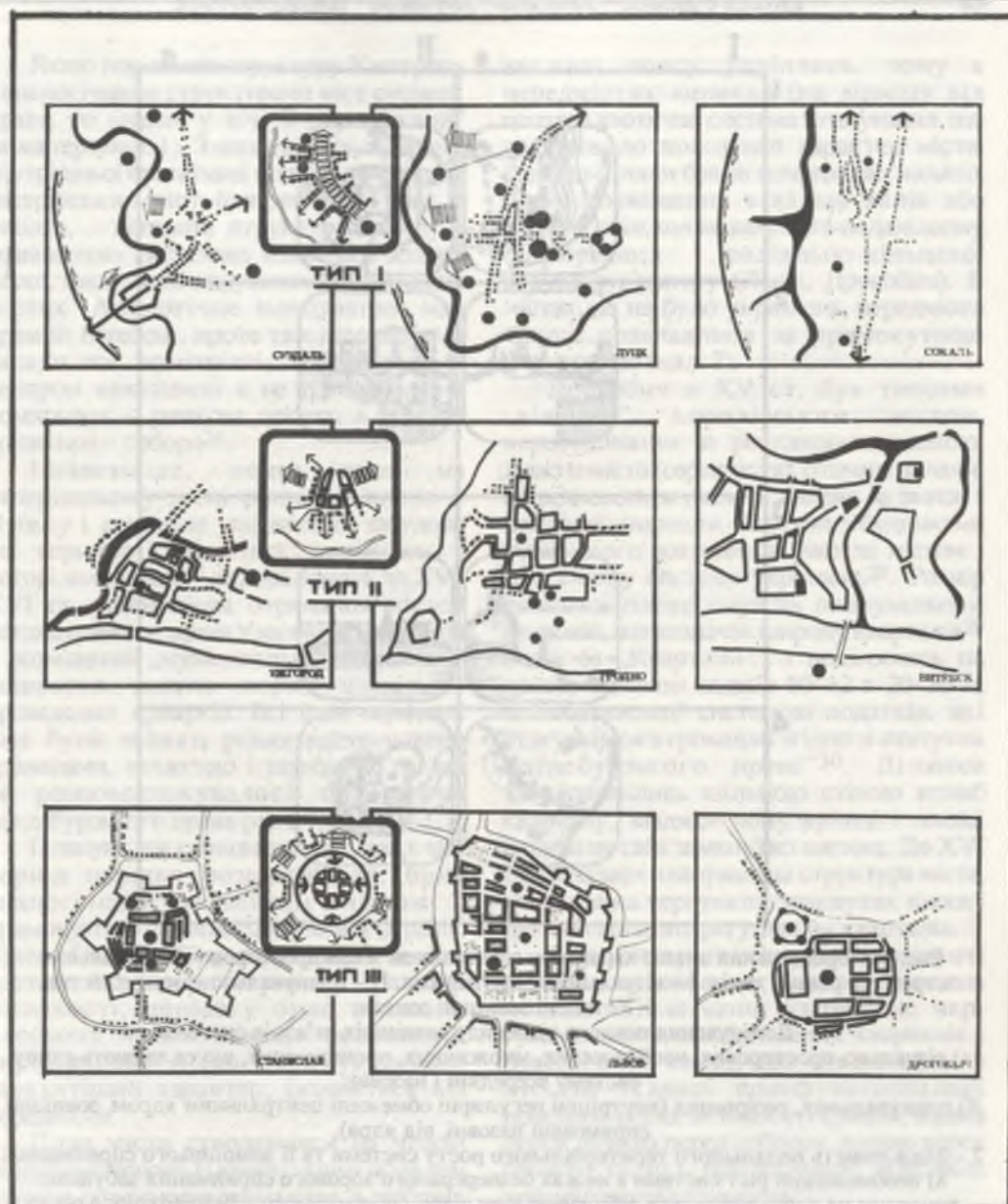

Рис. 3. Типологія просторово-планувальних структур західноукраїнських міст:
 тип I – візуально-відкритий з переважанням відкритих просторів в ядрі;
 тип II – візуально-відкритий з переважанням замкнутих просторів в ядрі;
 тип III – планувально-замкнутий з переважанням замкнутих просторів в ядрі.

відчуваються відгуки давньоруських традицій, як і взагалі в активному використанні особливостей ландшафту. Центральне ядро в Ужгороді не було укріплене і планувально ніяк не

виділялося в структурі. Передмістя пов'язані з центром, проте забудова ядра носить більш щільний і замкнутий характер. Замкнений простір вулиці – основний елемент його планування.

Рис. 4. Порівняльний аналіз характеру зовнішніх зв'язків просторово-планувальних структур різних типів: I – візуально-відкритий тип, II – планувально-замкнений тип.

Усталені зовнішні ознаки:

1 – Домінування певного різновиду зовнішніх зв'язків системи:

- а) візуально-просторових, необмежених, множинних, проникаючих, що складають єдину систему всередині і назовні;
- б) планувальних, розірваних (внутрішні регулярні обмежені центральним ядром, зовнішні спрямовані назовні, від ядра).

2 – Можливість подальшого територіального росту системи та її зовнішнього сприймання:

- а) необмежений ріст системи в межах безперервного зорового сприймання забудови; панорами не перекриваються забудовою внаслідок спрямованого ландшафтного росту міста, характерні внутрішні візуальні басейни;
- б) подальший ріст регулярного ядра обмежений, система замкнена всередину; зовнішнє сприймання не передбачене типом структури і панорами згодом перекриваються забудовою.

3 – Використання рельєфу в об'ємно-просторовій структурі:

- а) підкреслення та посилення природних якостей ландшафту, єдність функціонально-планувальної, ландшафтної та об'ємно-просторової структур міста;
- б) просторова структура підкреслює особливості планування, а не рельєфу (від якого відносно незалежна).

4 – Використання рельєфу в побудові планувальної структури:

- а) ландшафтне, гнучке планування, що підкреслює характер рельєфу;
- б) незалежне формування планувальної структури аж до підпорядкування її штучному рельєфу – фортифікаціям.

Якщо порівняти структуру Ужгорода з аналогічними структурами міст сусідніх країн, то впадає у вічі її „проміжний” характер (мал. 1). З одного боку, прийоми внутрішньої організації подібні до сусідніх австрійських міст (наприклад, Грац), з іншого, – відкрита структура центру з розвинутою системою взаємопов’язаних площ, така, як в білоруських і українських містах. Аналогічне планування мав древній Вітебськ, проте там давньоруські засади ще помітніші, завдяки чому центром композиції є не планувальний компонент – ринкова площа, а об’ємні орієнтири – собори²⁶.

Найпевніше, поява саме на теперішньому місці ринкової площі в Луцьку і локальне ущільнення забудови на території знесених укріплень і погорілих церков²⁷ теж належать до XV–XVI ст., коли після отримання містом магдебурзького права з’являється потреба в розміщенні „муніципального” міського дешевого житла поряд з місцем проведення ярмарків. Всі інші території вже були зайняті різноманітними громадами, шляхтою і церквами, на які не розповсюджувалися положення магдебурзького права (мал. 7, 8).

Планування галицьких міст, які в цей період швидко розвиваються, було аналогічним польським містам з прямокутною схемою планування (Краків, Бжег, Санок). При закладенні такого міста мало враховувався рельєф місцевості, перевагу було надавано плоскому місцю. Завдяки розширенню укріплення місто отримує дедалі замкнутіший характер, ізолюється від передмість.

План міста створювався на чіткій модульній основі. Планувальним модулем служив розмір ринкової площі, а дрібніші членування визначались розмірами земельної ділянки за магдебурзьким правом. В XIV–XV ст. більшість західноукраїнських міст отримує таке право (Львів – 1240 р., Самбір – 1390 р., Луцьк – 1432 р., Дрогобич – 1460 р. і т.д.) і перебудовується за регулярною схемою.

Регулярне планування центру часто не залишало можливості для подальшого його розвитку. Крім того, місто отримувало чітко визначені кордони у

вигляді поясу укріплень, тому в передмістях виникає (на відміну від центру) хаотична система планування, що посилювало замкнений характер міста. Радіуси-шляхи брали початок від міських брам, розміщених в кільці валів або міських стін, що визначало в подальшому формування радіально-кільцевої структури центру (Львів, Дрогобич). В містах, де не було укріплень, передмістя також розвивалися за прямокутною структурою (мал. 2).

Дрогобич в XV ст. був типовим „вільним” королівським містом, перебудованим за регулярною схемою. Власне місто (середмістя), оточене валами, не розповсюджувалося далеко за ринок і прилеглі квартали. Костьол з будинками побіч нього знаходився уже за містом і мав власну систему укріплень²⁸. Розмір ринкової площі служив планувальним модулем, що визначав ширину кварталів²⁹ (мал. 6) „Кwartали... поділялись на майже однакові садиби 10–12 x 20–30 м, ... обумовлені системою податків, які стягувались з громадян згідно зі статутом магдебурзького права”³⁰. Ділянки забудовувались щільною стіною вглиб кварталу, завдяки чому вулиці і площі отримали свій замкнутий вигляд. До XVI ст. склалася планувальна структура міста, основана на чергуванні замкнутих площ і дрібно нарізаних регулярних кварталів.

Кожній архітектурній домінанті відповідала невелика, оптично замкнена площа. Більш-менш узгоджене чергування щільно забудованих кварталів і невеличких площ, що створювали в міській тканині поліфункціональні простори різної активності (ринок, малий ринок, площа перед собором, площа перед брамою та ін.), підтримувало цілісність урбаністичної структури³¹.

Виділення міста з оточуючого середовища було головною метою середньовічної символіки, тому домінуючими в структурі міста стають елементи планування: кордони міста – укріплення і центральна площа з ратушею. Водночас панорама міста створювалась спільно із спорудами центру та передмість. Всі висотні домінанти передмість підпорядковувались ратуші по висоті і, розміщуючись побіч основних

шляхів, кільцем охоплювали центральне ядро, повторюючи малюнок міських стін. Така композиція нагадувала давньоруське кільце монастирів, що служили форпостами перед в'їздом у місто.

На Волвіні, на відміну від галицьких міст, не прижилась схема з прямокутною ринковою площею, що вимагала докорінної ломки структури або заснування нового міста поряд з існуючим. Стійкі, неперервні зв'язки з Києвом сприяли збереженню властивих цим структурам відкритих просторів, необмеженості візуальних зв'язків і ландшафтно-променевого планування, в які легко вписувалась трикутна площа (Луцьк, Ковель).

Археологічні і гідрогеологічні дослідження останніх років дозволили доповнити історію містобудівельного розвитку Луцька, розпочату Б.В.Колоском. Насипка дамби, ліквідування рову, що оточував Братський монастир, знесення укріплень міста, які, на нашу думку, проходили якраз по вул. Пугачова, кілька вщівних пожеж, що сильно пошкодили місто XV–XVI ст. (головним чином дерев'яні церкви св. Лазаря, П'ятвицьку, Троїцьку, Миколаївську та ін.), а потім Визвольна війна, що повністю зруйнувала середньовічне місто – все це дозволило розмістити на перетині основних зовнішніх шляхів, які поєднували замок, місто і замську резиденцію намісника з монастирями і околицями, новий планувальний елемент – ділянки міського самоуправління з Ринковою площею. Саме тут і тільки тут забудова, яка на всій території міста витягувалась вздовж доріг і орієнтувалась на зовнішній простір, отримує в XVI–XVII ст. ущільнення як відбиток польської колонізації (мал. 7). Проте настільки міцні були давньоруські традиції ізольованого розташування будинків, що навіть в цей час, коли міста Галичини отримували регулярний план із суцільною забудовою вулиць і площ, за межами Ринкової площі Луцьк забудовувався хоч і щільно розміщеними, але все ж ізольованими будинками. Вздовж інших вулиць переважає „розірвана” забудова, що розчиняла вуличний простір. Твердження Б.В.Колоска, який протиставляє

композицію Хмельника і Юридки, засновану на візуальному зв'язку об'ємних орієнтирів, – забудові острова з його „вулицями-коридорами”, – на нашу думку, суперечить реальній історії міста³². Історико-генетичний аналіз формування забудови Луцька доводить стійке переважання відкритих просторів в структурі міста на протязі всього розвитку як характерної генетичної ознаки, успадкованої з часів руської землі³³.

Подібні структури зустрічаються в плануваннях російських і білоруських міст цього періоду (Суздаль, Слонім, Мінськ)³⁴. Подібність географічних та історичних умов та стійкість давньоруських традицій в просторовій побудові створювали ідегнітні схеми лінійних відкритих структур з переважанням відкритих просторів.

Послаблення зв'язків зі східноукраїнськими землями і вплив західних сусідів, що дедалі посилювався, були причиною появи на західноукраїнських землях замкнутої структури міста і перепланування більшості міст згідно із законами магдебурзького права. В зовнішніх зв'язках структур, заснованих на більш стійких природних чинниках, довше зберігалися давньоруські традиції, тоді як менш усталені внутрішні закопомірності побудови могли за кілька сторіч змінитися іншими³⁵.

Таким чином, результатом містобудівництва XIV–XVI ст. на території західних земель України було виникнення і закріплення нового просторового типу структури міста, замкненого по відношенню до структури передмість.

В містах із складним рельєфом, що мали ландшафтне планування, а також в тих, що знаходилися ближче до Лівобережжя і підтримували торговельні зв'язки, зберігалися також і містобудівні традиції Русі – відкритий зовнішній характер структури міста, розміщення доміант на підвищеннях та ін. Подекуди у віддалених регіонах (Закарпаття) змінювались і принципи внутрішньої побудови структури – з'являлися замкнуті простори вулиць і периметральна забудова, що в поєднанні із стійкими давньоруськими тенденціями зовнішнього відкритого розвитку структури міста

породжувало специфічні типи поселень, поширені в прикордонних регіонах. Ці типи поселень поєднують давньоруські принципи відкритого розвитку структури із середньовічною замкненістю міських просторів, яка була притаманна містам Польщі, Чехословаччини і Угорщини.

У складі Речі Посполитої: **формалізація і театралізація замкнутої структури міста.** Ренесанс на території України та Білорусі майже не лишив слідів в розплануванні міст. Вплив епохи головним чином відбився в оборонних спорудах і архітектурі окремих будівель. Однак невелика кількість містобудівних структур цього періоду є цікавою завдяки поєднанню регіональних формоутворень із загальними принципами епохи Відродження і бароко.

Більшість міст, що закладались польськими магнатами на землях України та Литви в XVI–XVII ст., зберігала середньовічну структуру парцеляції, що пояснювалась чинністю магдебурзького права аж до XVIII ст. Польський дослідник В.Калиновський виділяє дві течії в просторовому вирішенні міста цього періоду, перша з яких полягала в переломленні італійського і західноєвропейського Ренесансу до місцевих умов, а інша – в редукції середньовічних традицій. Однак навіть в містах, збудованих в дусі італійського Ренесансу (Замость, Броди, Жовква, Старий Бихов) використовується середньовічна система поділу на ділянки³⁶.

На перший план в цей час виходить будівництво фортифікацій. Вже існуючі міста отримують нові міші укріплення (Львів, Кам'янець), а нові міста одразу будуються з фортифікаціями. В XVI ст. побудовані Чортків (1522), Золочів (1532), Бережани (1530), Тернопіль (1540), Гусятин (1559) та ін., в XVII ст. – Збагаж (1630), Станіслав (1662). Нерегулярні структури, як правило, не укріплювались взагалі, тільки замок магната. Така увага магнатів до укріплень і частково більший їх розмір, ніж в польських містах, пояснювалась тим, що на українських землях поляки мусили оборонятися від своїх та ж чужих, а крім того, мали більше грошей, ніж їх співвітчизники в Великопольщі³⁷.

Характерною рисою для українського та білоруського містобудування того часу було виділення окремою спорудою могутніх замків, що підкреслювало владу магната над містом. Спочатку замок був окремою оборонною спорудою, як в Бродах (1568), або Жовкві (1597), пізніше інколи об'єднувався з містом (Замость, Станіслав).

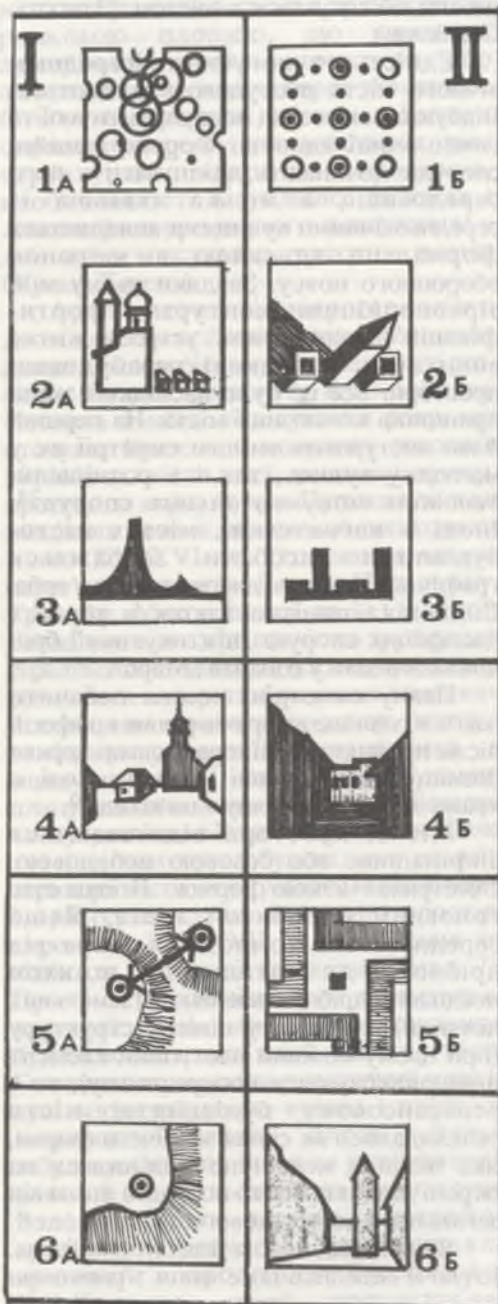
Єдність та могутність середньовічного міста поступово втрачаються. Відбувається розпад його семагічної та символічної єдності. Фортифікаційні споруди починають домінувати в його середовищі, а міська тканина із середньовічними вулицями виявляється формально вписаною в малюнок оборонного поясу. Завдяки цьому між зіркоподібними контурами фортифікацій і „шахматним” устроєм житла виникають випадкові незабудовані простори. Все це було наслідком зміни принципів композиції міста. На перший план виступають вимоги симетрії як у малюнку вулиць, так і в розміщенні основних монументальних споруд³⁸. Іноді в магнатських містах містобудівними засобами зображався графічний символ дворянського герба. Символіка помітна також в абрисах бастионних споруд: „п'ятикутник” бродівського замку означав „Марс”.

Певну симетрію можна побачити навіть в розміщенні храмів різних конфесій після прийняття унії: православні церкви розміщуються в плані міста на сході, а храми західного обряду – на заході³⁹.

Міські простори відзначаються анфіладною або осьювою побудовою, симетрією і чіткою формою. Площа стає головним елементом міста. Якщо середньовічна композиція йшла від дрібного до загального шляхом поєднання дрібних елементів (земельних ділянок) в замкнуту цілісну структуру (при цьому кожний наступний елемент підпорядковувався попередньому), то в ренесансовому будівництві місто розглядалося як єдина закінчена форма, яка пізніше механічно поділялася на окремі ділянки, тобто побудова йшла від загального до часткового.

Як приклад можна навести Станіслав. Існує невелике поселення з ринковою

площею і трьома храмами в 1662 р. перебудовується за проектом „ідеального міста”. Головна увага приділялася укріпленням, що були зразком тодішнього мистецтва фортифікацій. Місто являло собою „маленьку, але міцну фортецю”.

ізолювану від оточуючого світу. Тільки трое кам'яних брам поєднували мостами місто з зовнішнім світом⁴⁰. Завдяки посиленій замкнутості та ізолюваності міста роль громадського центру для передмість виконував весь центральний пагорб, а не його окремі елементи. Планувальна структура передмість розвивалась незалежно від внутрішньої структури міста; для перших формуючим елементом вуличної мережі служили укріплення оборонного поясу. Навіть візуальний взаємозв'язок міста з передмістями був втрачений; домінуючі фортеці розставлялися без урахування рельєфу, зона їх сприйняття і впливу обмежувалась поясом укріплень. Внутрішня структура Станіслава являє собою регулярне середньовічне планування, ледь викривлене малюнком укріплень (мал. 2).

Підсумком містобудування XVI–XVII ст. на західних землях було вишикнення міста, повністю незалежного по відношенню до оточення. Його планувальна структура не могла мати подальшого розвитку хоча б тому, що місто епохи Відродження розглядалося архітекторами тієї пори як закінчена цілісність, ідеальна геометрична форма. Заповнення такої форми виконувалося суто механічно, традиційними регулярними блоками кварталів. Пустоти, що виникали між прямокутним масивом

Рис. 5. Порівняльний аналіз внутрішньої побудови просторово-планувальних структур різного типу: I – візуально-відкритий тип, з переважанням відкритих просторів в ядрі, II – структури з переважанням замкнених просторів в ядрі.

Внутрішні закономірності побудови:

1–3 – принципи формування (1а – неоднорідність, 1б – однорідність; 2а – масштабний контраст, 2б – контраст цілісності; 3а – нерівномірність побудови з уцілюванням елементів у вузлах системи, 3б – рівномірне чергування об'ємно-просторових елементів); 4 – переважуючий різновид міських просторів (4а – відкриті, 4б – замкнуті); 5 – усталені системоутворюючі зв'язки (5а – візуально-просторові, 5б – просторово-планувальні); 6 – стійкі прийоми розміщення висотних домінант – орієнтирів (6а – відкрите з необмеженим розкриттям, 6б – прибудоване або в замкнутому просторі площі з детермінованим боковим або фасадним розкриттям).

забудови середмістя і зіркоподібними укріпленнями, служили фортифікаційним цілям. В подальшому вони створюють характерний ландшафт незабудованих просторів, „розрив” в структурі ренесансного міста.

Таким чином, на протязі X–XVIII ст. більшість українських міст (особливо в західних землях) формувалась в умовах постійної зміни містобудівних стилів, відчувачи вплив давньоруських, центральноєвропейських середньовічних та ренесансних принципів містобудування, який то посилювався, то спадав в залежності від політичного устрою. Сліди різних епох зберігаються в плануванні будь-якого поселення. Вони існують непомітно, „лошарово”, не перекриваючи один одного.

Цілісність такої складної системи надає незмінний „генетичний” код – стійкі закономірності побудови просторово-планувальної структури, які є найусталенішими ознаками, незалежними від стильових характеристик окремих будинків. Для кожного міста його код є індивідуальним, проте спільність історичного шляху розвитку приводила до появи кількох розповсюджених типів просторових структур.

Типологія просторово-планувальних структур міст регіону та усталені типологічні ознаки. Сукупність просторових характеристик, що виявилися найтривкішими і зберегли свою значущість при зміні різних стильових епох, визначає просторовий тип структури міста, що відчувається в його обличчі, як мелодія в музиці – незалежно від минулої стильової трактовки окремих будинків й може бути легко впізнаним порівняно з іншими типами.

Існує кілька типологій або класифікацій історичних поселень українських земель, проте всі вони (ландшафтні, містобудівні, планувальні) подають зріз планувальної структури міста в певний історичний період. Однак міста безупинно розвиваються за власними законами. На нашу думку, важливим є прослідкувати закономірності цього розвитку, відтворивши весь минулий шлях західноукраїнських міст в типології, що охоплювала усі періоди їх розвитку.

Для того, щоб охопити історичне ядро в розвитку і виявити його тенденції, типологія просторово-планувальних структур міст проводилась за ознаками, найстійкішими в процесі всієї еволюції історичного поселення. До таких ознак віднесені закономірності побудови, взаємозв'язку з зовнішнім середовищем, сприймання історичного ядра, з котрих виділені зовнішні (характеризують взаємодію історичної системи з зовнішнім оточенням) та внутрішні закономірності побудови самої системи.

Належність структури до того чи іншого типу визначалась переважаними видами зовнішніх зв'язків історичного міста та принципами його внутрішньої організації.

За комплексом зовнішніх та внутрішніх ознак було виділено три типи структур (мал. 3): візуально-відкритий з переважанням відкритих просторів (Галич, Луцьк, Володимир-Волинський), візуально-відкритий з переважанням замкнутих просторів (Ужгород), планувально-замкнутий з переважанням замкнутих просторів (Львів, Станіслав).

Візуально-відкриті структури опираються на систему зорової орієнтації. Для них характерним є переважання візуально-просторових зв'язків, що створюють єдину систему – внутрішні зв'язки між елементами міста розкриваються назовні, а зовнішні зв'язки проникають в середину структури. Інші види зв'язків мають підпорядкований характер.

Для замкнутої структури основою просторової організації виявляються планувальні елементи, тобто регулярна вулична мережа історичного ядра. На відміну від візуально-відкритих структур, що максимально використовують характер рельєфу для посилення просторової композиції, замкнуті структури є відносно незалежними від рельєфу (для закладки такого міста обиралися площинні місця) і не розраховані на сприймання іззовні. Стійкі планувальні зв'язки, зафіксовано трасировкою головних осей, впливали на територіальний розвиток центру, малюнок і напрямки розвитку вуличної мережі. Кільцевий пояс укріплень на певному етапі розвитку обумовив й надалі

ізолюване положення історичного центру, подальший розвиток радіально-кільцевої мережі та формування кільцевої структури загальноміського центру. Сприймання домінант обмежено головними радіальними напрямками, тому цей тип структури згодом отримує й візуальну замкнутість (мал. 4).

Внутрішня організація системи визначалась за переважаючими типами міських просторів. У більшості міст західних областей України за довгі роки польського та австро-угорського панування внутрішня структура міського центру набула рис, притаманних європейським містам, тобто парцеляцію ділянок за магдебурьським правом, замкнені простори вулиць, щільну забудову та регулярний малюнок плану. Лише деякі міста, головним чином на Волині і в Закарпатті, що мали складний рельєф, зберегли принцип переважання відкритих просторів у внутрішній структурі (Луцьк, Володимир-Волинський, Кременець).

Визначаюча ознака – співвідношення відкритих та замкнутих просторів – диктувала структуру всієї міської забудови. Відкритим структурам притаманні неоднорідність просторової організації, тобто ущільнення масштабу та висоти забудови, її згущення до центру й розрідження до периферії; та ж ознака визначала відкрите розміщення домінант на узвишсях й відповідно необмежений, проникаючий характер їхнього сприймання. Містам з переважанням замкнутих просторів притаманні визначеність параметрів і кордонів, однорідність просторової тканини та обумовлений характер сприймання домінант, що розміщувалися прибудовано або в середині невеличкого замкнутого майданчика (мал. 5).

Таким чином, з X по XVIII ст. тривав період формування просторово-планувальних структур, внаслідок чого сформувалися кілька їх різновидів, кожний з яких – цілісна складна система з певними принципами організації, ustalеним набором відносно незмінних елементів і комплексом зовнішніх зв'язків. З цього часу починається розвиток міста за межами історичного середньовічного

центру. Проте стійкі типологічні ознаки первинної структури досить виразно простежуються і в сучасних композиції та плануванні й впливають на формування просторової структури та територіальний розвиток центру.

Національно-релігійна диференціація територій та її вплив на просторову організацію міста. Розташування України на перетині основних торгових і міграційних шляхів Сходу та Заходу, її споконвічна доля служити прикордонним форпостом могутніх імперій визначили ще за часів Київської Русі інтернаціональний характер населення та своєрідність архітектури, особливо в прикордонних регіонах.

Поряд з українською культурою на цих землях здавна існувала культура іноземців. Відомо, що ще за часів Київської Русі, починаючи з V–IX ст., її політичні діячі підтримували тісні зв'язки з Хазарським каганатом, Візантією та північними (Новгородським, Володимиро-Суздальським) князівствами. З Візантією, що підтримувала з Руссю тісні дипломатичні і духовні зв'язки, запозичувались будівельне законодавство, архітектура і просторове рішення храмів. З Моравського князівства і Середземномор'я отримувалися, через ранні витоки християнства, надбання іудейської та греко-римської культури.

Розуміючи історичну необхідність відкритого розвитку економіки та культури держави, древні правителі українських земель заохочували переселення в ці краї іноземців, які приносили прогресивні прийоми в будівництві, торгівлі, виробництві.

На Волині і Поділлі вірмени, що бігли з метрополії, з'являються ще в X–XII ст., а з XIV ст. литовські князі (для поживлення торгівлі та ремесел) спеціально запрошують на поселення євреїв, вірмен і караїмів, які з цього часу стають корінним населенням. Так, в Луцьку за часів Свидригайла аж до XVI ст. жили русини, поляки, вірмени, татари, італійці, караїми та євреї. Всі мали свої храми. Найстаріші люстрації та інвентарі, досліджені останнім часом⁴¹, спростовують думку, що переважала в радянських дослідженнях Луцька,

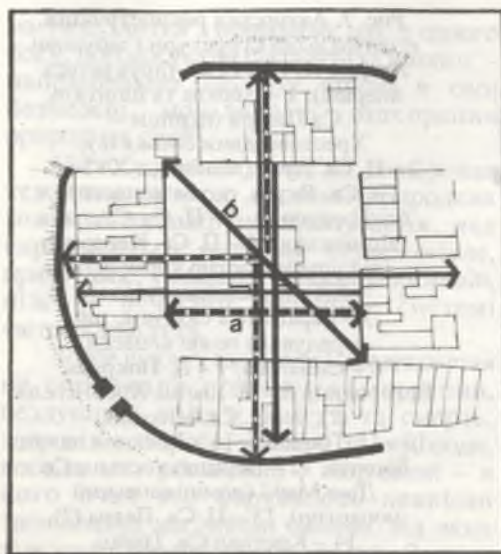

Рис. 6. Простий землемірний модуль – підстава розпланування регулярної структури замкнутого типу

(за Т.Загородським та С.Кравцовим):

- а) ширина ринкової площі, що визначала відстань від геометричного центру до лінії укріплення, б) діагональний розмір ринкової площі, що визначав глибину залягання кварталів (на прикладі Дрогобича).

бушмто на території півострова селились тільки слов'яни. Євреї, татари, вірмени жили тут з давніх часів, про що збереглася згадка в топоніміці вулиць (Татарська, Жидівська, Вірменська) і в різній системі парцеляції ділянок.

Народи, що переселялися на територію України з інших регіонів, несли з собою будівельну культуру, пов'язану з кліматичними, етнографічними та релігійними умовами метрополії. Не тільки архітектурне рішення будівлі, але й просторово-планувальна структура міста дуже різнилася в залежності від проживання тієї чи іншої національно-релігійної спільноти. Різні культури мали різні системи світосприйняття, філософії, а звідси – будівництва.

В межах давньоруської візуально-відкритої структури виділялися території, що розрізнялися за характером історичного середовища, тобто співвідношенням „будинки-ділянка”, щільністю забудови (шириною „прозорів”,

масштабними співвідношеннями та ін.), що надавало своєрідності кожному району в межах загальних, властивих всьому місту, закономірностей просторово-планувальної організації.

Зонування за функційними ознаками „кремль-торг-посад” доповнювалося чи не більш вагомим зонуванням за національно-релігійними ознаками, що відокремлювало місця проживання окремих етнічних груп. При цьому кожна така зона мала внутрішнє функціональне зонування: культовий центр, ремісничі та житлові території, навчальні заклади, притулки або готелі, лікарні⁴².

Кожна група мала свої стильові особливості в архітектурі, традиції планування й методи будівництва. Так, північні слов'яни, що переселялися до Києва, використовували характерний для них зрубний тип житла на відміну від розповсюджених на півдні напівземлянок, що підтверджується археологічними розкопками.

Після переходу західних земель України до Польщі національно-релігійна диференціація території закріплюється введенням самоуправління в межах кожної національної громади. Національні меншини, які досягли успіхів в торгівлі або сільгоспвиробництві, звільнялись від податків, отримували права на додаткові щорічні ярмарки. Іудейські громади різних міст отримували привілей на самоуправління за магдебурзьким правом окремо від основного міста. Вірмени мали окремі від поляків та русинів ринки. Така демократична система управління закріплювалася в його структурі.

Території, що підлягали переплануванню згідно з магдебурзьким правом, носили дещо уніфікований характер, пов'язаний з однаковою системою встановлення міських кордонів, фіксації ділянок, розмірами будинків. Проте некатоліцькі громади (євреї, караїми, татари, цигани) створювали планувально відокремлені колонії. Подушна система сплати податку для цих угруповань приводила до вільної організації нерухомості, нерегулярності цих колоній.

Відокремленості колоній інших віросповідань сприяли також обмеження, що накладалися на іновірців:

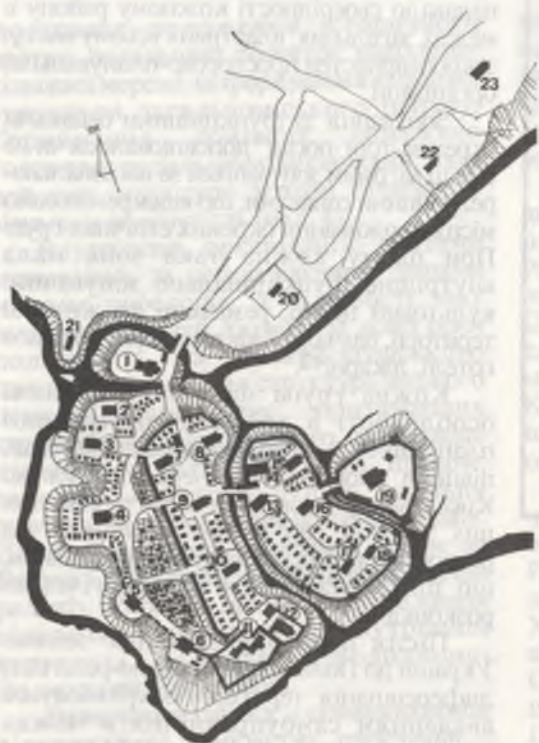

Рис. 7. Авторська реконструкція планувальної структури і забудови Луцька XIV–XVI ст. (друкується вперше): 1 – Церква та шпиталь Св. Лазаря (пізніше – Хрестовоздвиженська ц.), 2 – Ц. Св. Духа (пізніше, з XVI ст. – ц. Св. Якуба, потім монастир боніфраторів), 3 – Ц. Св. Степана (вірменська), 4 – Ц. Св. Катерини (пізніше монастир кармелітів, з XX ст. – Спаська кірха), 5 – караїмська святиня, що передувала появі кенаси, 6 – Синагога, 7 – Ц. Покрова Богородиці, 8 – Ц. Іоанна Хрестителя (?), 9 – Ц. Св. Миколи, 10 – Ц. Троїцька, 11 – Міський палац Вітовта, 12 – Перший костіол Св. Діви Марії (домініканський монастир), 13 – Ц. Св. Петра (?), 14 – Костіол Св. Трійці, 15 – Ц. Анастасії (?), 16 – Ц. Феодора (?), 17 – Ц. Св. Якова, 18 – Ц. Св. Дмитра, 19 – Соборна церква Іоанна Богослова, 20 – Василівський монастир, 21 – Ц. Св. Опатаса (?), 22 – Ц. Св. Михайла (?), 23 – Пречистенський монастир.

регламентувалася відстань від синагоги до католицького або православного храму, „лечистим” не дозволялося брати участь в деяких громадських подіях, ярмарках та ін. Магпатські міста, „що знаходилися під владою нетерпимих, керованих ідеями нарцисизму та сарматизму пихатих католицьких шляхтичів”, теж подекуди вводили додаткові суворі обмеження для невірних⁴³.

Архітектурні особливості окремих будівель, просторово-планувальна організація території, методи будівництва, що надавали неповторності кожній з громад, крім етнографічних та соціальних традицій, обумовлювалися також ірраціональними, на перший погляд, причинами, тобто тими, що витікали з релігійних вимог і навіть з магічних культів.

Релігійні та магічні уявлення, властиві кожній громаді, створювали цілу систему поглядів і світосприйняття, що мала захищати безпорадну людину від могутніх сил природи. Для народів Західної Європи,

Римської імперії характерним було „лінійне” сприйняття часу та простору, однозначність історичних подій та їх прив’язка до місця й часу. Звідси витікала композиція міста як „змішаного царства” (за О.Фрейзингським), що відображала в Ринковій площі символ чотирьох-часткового богоопаханого світу – „Град Божий”, а костіольна площа була знаком приналежності громади до католицької церкви. Наявність двох центрів означала периферійне положення міста по відношенню до Риму. Укріплення в формі кола втілювали міфологічні уявлення про ідею закінченості, єдності, вищої рівності.

Для слов’ян і Візантії характерним було багатомірне сприйняття простору й часу, що перетворювало хід історії на безперервний цикл, притаманний природі. Простір мав символічне значення: він не втрачав, а накопичував історичні події. Природа, рельєф, місце для вибору міста і будинку мали магічне значення. Слов’янам взагалі було притаманне

магічне злиття з природою, що, з одного боку, породжувало фаталізм, з іншого, – наповнювало людину вірою в свої безмежні можливості підкорення природних сил⁴⁴.

Містобудування у слов'ян, безперечно, теж належало до системи природних знань. Ландшафтне планування, яке сприймається іноді як недосконале, примітивне, насправді відповідало іншій, ніж у сучасної людини, системі світосприйняття.

Добре відомо, що люди Середньовіччя не сприймали природу як інертний, бездушний об'єкт: життя та смерть, здоров'я і хвороби, урожай та недороди, погода, світ рослинний і тваринний – в його очах все керувалось деякими таємничими магічними силами, від яких залежало благополуччя людей. З цими струмуючими кризь Всесвіт силами треба рахуватись, але разом з тим на них можна впливати, знову-таки за допомогою магії.

Містобудування було для людини таким різновидом впливу на природу. Малюнок та орієнтація вулиць, розміщення культових споруд, вся просторова структура міста служили символічним кодом, що мусили захищати мешканців від нечистої сили, мору, стихійних лих.

Так, хрести ставились не тільки біля доріг, в будинках та церквах, а й в садах, городах, полях від нападів ворога. Перехрестя трьох доріг (і взагалі перехрестя) розглядалося як місце дії магічних сил.

Простороутворення православних міст обумовлювалось прогляданням природи між окремими будівлями (на Русі – „прозори”, які йшли від візантійського законодавства „Про вид, що відкривається від будинки”), а вже потім – протипожежною безпекою.

На відміну від християнських поселень, простір, наприклад мусульманського міста, формувався в протиставленні екстремальному клімату, в безпосередньому доторканні одного до другого, і ізолюване тут означало убогість. Ось чому для традиційного мусульманського міста принцип об'єднання рукотворних просторів та безперервність об'єктів, що складають

його, є життєво важливим, тоді як для традиційного християнського міста на Русі обов'язковий принцип роз'єднання об'єктів, що ніби плавають в природному оточенні⁴⁵.

Принципові релігійні засади доповнювались етнографічними, національними особливостями: вірмени замість хрестів використовували плити-хачкари, розміщували об'єкти церков та монастирів, дещо різнилася структура житла.

Найбільшу територію охоплювали, як правило, єврейські громади, що мали в багатьох містах по кілька синагог, притулки для бідних, промислові заклади, шпитали. Головною метою буття людини в іудаїзмі вважається навчання, безкінечне самопізнання⁴⁶, що дещо споріднює його з буддизмом, проте в останньому для цього процесу використовувались спеціальні перехідні приміщення „ма” – глухі білі кімнати без оздоблення, тобто процес пізнання був абсолютно індивідуальним. В іудейських громадах процесом навчання керували вчителі, наставники, глумачі тори, кількість таких молитовних шкіл для зібрань була дуже великою (одна на кожні 20 будинків), що, звичайно, знаходило відображення в планувальній структурі міста.

Вплив національно-релігійних чинників на планування і забудову до цього часу майже не вивчається. Проте багато з історичних міст України зберегли в своєму вигляді риси існуючих на їх територіях різноманітних національних утворень – в архітектурі різноконфесійних храмів, в плануванні вулиць, в просторовій структурі і парцеляції кварталів, розмірі окремих будинків, масштабних співвідношеннях „будинок-ділянка” та їх чергуванні. Ці міста як історично складені утворення з багатонаціональним самоуправлінням (Львів, Луцьк, Кам'янець-Подільський, Ніжин та ін.) викликають великий інтерес, оскільки, не дивлячись на нескінченні війни, пожежі та лиха, відносно мирне співіснування різних національних та релігійних верств населення тривало на протязі сторіч. Саме ця багатонаціональність визначила своєрідне обличчя цих міст.

Значна частина житлової забудови, що

створювала національні громади, була багато разів перебудована і поступово знищувалась, тому про архітектуру цих утворень можна говорити лише на рівні культових споруд. Зате просторово-планувальна організація території, що зберігала усталені ознаки, притаманні забудові цього місця на протязі всієї еволюції, подекуди і досі визначає своєрідність різних районів історичних міст.

Вищенаведений історико-генетичний аналіз формування просторово-планувальних структур міст західно-українського регіону та начерки типології є тільки першою спробою розробки історії містобудування Західної України, яка мала би простежити розвиток міст від зародження до сьогодення, як безперервний процес розвитку складної просторової системи, і через вияв тенденцій її еволюції давати прогноз на майбутнє. Ми мусимо навчитися сприймати історичне місто як цілісне просторове утворення, де всі елементи об'єднані певною організаційною структурою і творять гармонійну єдність, а не як сукупність відокремлених пам'яток історії та культури різного роду. Виявити структуру системи в процесі формування міста, її усталені типологічні ознаки як основний містобудівельний принцип побудови історичного середовища, що доповнювався і деталізувався відмінностями просторової організації в межах релігійних спільнот, а далі – стилістичними і художніми якостями забудови – це значить зрозуміти „генетичний код історичного міста”, який повинен бути покладений в основу всіх історико-містобудівельних досліджень і проектних рішень.

Приложение к журналу „Карп. светъ”. – 1928. – Вып. 39. – 20 с.; *Гранчак І., Пальок В.* Місто над Ужем: Істор. нарис. – Ужгород, 1973. – 288 с.; *Mściwujewski M. Z dziejów Drohobycza. – Cześć T. – Drohobycz: Księgarnia ludowa w Drohobyczu, 1935, Колосок Б.В., Метельшицкий Р.Г.* Луцьк: Архит. – іст. нарис. – Київ, 1990. – 192 с.

⁴ История Киева. – К., 1984.
⁵ *Алферова Г.В.* Русские города XVI–XVII вв. – М., 1989. – С. 43–46.

⁶ *Тихомиров М.И.* Древнерусские города. – М., 1956. – С. 32.

⁷ *Крип'якевич І.П.* Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. – С. 13–14.

⁸ *Січинський В.* Архітектура старокнязівської доби. – Прага, 1926. – 50 с.

⁹ Нариси історії архітектури Української РСР (дожовтневий період). – К., 1957; *Холостенко Н.В.* Основные этапы развития украинской архитектуры // Архитектура СССР. – 1940. – № 8. – С. 45–53.

¹⁰ *Тюдорской Л.М.* Композиция городских общественных центров. – Л., 1961. – С. 149.

¹¹ *Егоров Ю.* Градостроительство Белоруссии. – М., 1954; Метод. рекомендації по исследованию городов УССР с ценным историко-архитектурным наследием. – Киев, 1982; Нариси...

¹² *Мокеєв Г.Я.* Типология древнерусских городов // Архитектурное наследие. – 1976. – № 25. – С. 3–11.

¹³ *Иконников А.В.* Архитектура города: Эстетические проблемы композиции. – М., 1972. – С. 45.

¹⁴ *Рудницький А.М., Посацький Б.С., Купар О.К.* Принципи реконструкції історично сформованих центрів малих міст // Архітектура і містобудування: Вісник Львів. політехн. ін-ту. – 1973. – № 81. – С. 40–43; *Колосок Б.В.* Градостроительное наследие Луцка (развитие древнего города и проблеме преемственности): Автореф. дис. ... канд. архит. – М., 1981. – 20 с.

¹⁵ Нариси історії архітектури... – С. 156.
¹⁶ *Буши А.В., Круглова М.Г.* Архитектурная композиция городов. – М., 1940. – С. 20; *Станиславский А.И.* Планировка и застройка городов Украины. – К., 1971.

¹⁷ *Алферова Г.В.* Русские города... – С. 45.
¹⁸ Галичина, Буковина, Угорская Русь. – М., 1915. – С. 41.

¹⁹ *Мокеєв Г.Я.* Вказ. праця...
²⁰ *Кравцов С.Р.* Принципы регулярного градостроительства Галичины XIV–XVII веков: Автореф. дис. ... канд. архит. К., 1993. – 20 с.

²¹ *Шульга П.Г.* Развитие сельского ремесла в городах Закарпатской Украины в конце XVIII – первой половине XIX в. // Города феодальной России. – М., 1966. – С. 512.

²² *Зосимов Г.И.* Пространственная организация города (модуль в пространственной структуре). – М., 1976. – С. 21.

²³ *Кравцов С.Р.* Вказ. праця...; *Грушка Э.* Развитие градостроительства. – Братислава, 1963. – С. 101.

²⁴ *Коротковский А.Э.* Архитектурно-пространственная среда как эстетико-информационная система // Вопр. архит. композиции городской застройки: Сб. науч. тр. – 1975. – № 4. – С. 4–54; *Диканский М.Г.* Постройка

¹ *Кострикин П.Д.* Искусство городского плана // Архитектура СССР. – 1984. – № 3. – С. 33–38.

² *Герещук К.И.* Некоторые вопросы ландшафтной планировки городов западных районов УССР // Материалы науч. конф. по пробл. развития городов и сел западн. обл. УССР. – Львов, 1966. – С. 24–26.

³ *Контратович И.М.* К истории стародавнего Ужгорода и Закарпатской Руси до XIV века //

городов, их план и красота. – Харьков, 1915. – С. 217.

25 Чижков А.Г. О некоторых особенностях древнерусского градостроительства // Архитектурное наследие. – 1960. – № 12. – С. 3–22; Беккер А.Ю., Шенков А.С. Современная городская среда и архитектурное наследие. – М., 1986. – 202 с.

26 Егорюк Ю. Вказ. праця ... – С. 8.

27 Сайчук Б.Т. Топографія церковних погостів на обширі Луцьких замків та їх забудова // Архітектура Волині: історія і сучасність: тези конференції. – Київ, 1992. – С. 28–33.

28 Księga radzeka miasta Drohobycza 1542–1563 // Zabytki dziejowe. – Т. IV, zeszyt 1 / wyd. Helena Poláčková – Lwów, 1936.

29 Zagrodski T. Regularny plan miasta średniowiecznego a limitacja miernicza // Prace Instytutu Historii Kultury materialnej PAN–Studia Wcz. – T.V. – Wrocław – Warszawa – Kraków. – 1962. – 101 s.

30 Станиславский А.Н. Вказ. праця ... – С. 37.

31 Rutkiewicz J. Rozpad strukturalnej jedności // Architektura. – 1980. – № 5 (395–396). – С. 80–90.

32 Олейник Е.П. Исторические города: Некоторые особенности их реконструкции // Строительство и архитектура. – 1984. – № 4. – С. 19–20; Колосок В. Градостроительное наследие Луцка ...

33 Олейник Олена Р. – Próba kompleksowej rewaloryzacji historyczno-zabytkowego zespołu Łucka // Ochrona Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego. – Warszawa, 1993. – S. 93–115.

34 Егоров В. Вказ. праця ... – С. 81.

35 Олейник Е.П. Пространственно-планировочная организация исторического ядра в структуре центра большого города (на примере

городов западных областей УССР): Автореф. дис. ... канд. архит. – К., 1989. – 22 с.

36 Kalinowski W. Miasta Polskie w XVI i pierwszej połowie XVII wieku // Kwartalnik Architektury i Urbanistyki. – Т. 8. – Zesz. 3–4. – Warszawa, 1963. – S. 167–225.

37 Gruszecki A. Bastionowe Zamki w Malopolsce. Warszawa, 1962. – 310 s.

38 Kowalczyk I. Rozwój metod badawczych nad nowożytną, urbanistyka, i architektura, na przykładzie Zamoscia // Kwartalnik architektury i urbanistyki. – Т. XXV. – Zesz. 2. – Warszawa, 1980. – S. 87–96.

39 Krawcow Sergiej R. Stanisławów w XVII–XVIII w. Układ przestrzenny i jego symbolika // KAIU, XXXVIII, – 1993, z.1. – S.3–20.

40 Widoki miasta Stanisławowa. – Nakł. Kom. wyd. w Stanisławie, z druk we Lwowie. – 1905. – S. 6, 10.

41 Инвентарь Луцкого замка 1607 г. // Сб. статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемой Комиссией для разбора древних актов. – 1916. – Вып. 2.

42 Олейник О.П. Методика регенерації історичного заповідника м. Луцька з урахуванням національно-релігійної диференціації його просторової структури // V Всеукраїнська конф. з історичного краєзнавства. – Київ. – Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 477, Олейник Олена Р. ; Проба. ... , s. 94, 95, 102.

43 Кравцов С.Р. Вказ. праця ...

44 Гуревич А.Я. Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства. – М., 1990.

45 Аскаров III. Регион–пространство–город. – М., 1988.

46 Штайнзальц А. Роза о тринадцати лепестках. – Иерусалим – Москва – Рига, 1990.